

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อาหารเป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่สุดสิ่งหนึ่งสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ การบริโภคอาหารที่มีส่วนประกอบของสารอาหารครบถ้วนทั้งปริมาณและคุณค่า เป็นสิ่งจำเป็น เพราะทำให้ร่างกายเจริญเติบโตแข็งแรง โครงสร้างได้สัดส่วน และมีภูมิต้านทานโรคได้ดี รวมทั้งมีการพัฒนาทางด้านสติปัญญา อารมณ์ และสังคม ตลอดจนทำให้มีชีวิตที่ยืนยาว (ถ้วน ขาวหนู, 2534; ชูเกียรติ มณีธร, 2526)

สำหรับเด็กวัยเรียนซึ่งอยู่ในระยะของการเจริญเติบโต เนื่องจากเป็นวัยที่มีการใช้พลังงานสูงในการประกอบกิจกรรม เช่น การวิ่งเล่น การเล่นกีฬา ดังนั้นการได้รับอาหารที่ถูกต้องเหมาะสมจึงเป็นสิ่งจำเป็นมากสำหรับเด็กวัยเรียนในเด็กกลุ่มนี้ หากเกิดภาวะทุพโภชนาการจะมีอาการคือ เด็กจะมีสุขภาพอ่อนแอเจ็บป่วยบ่อย ขาดความกระตือรือร้น และไม่มีสมาธิในการเรียน ผลการเรียนต่ำหรือตกซ้ำชั้น ซึ่งเป็นการสูญเสียทั้งเวลาและเศรษฐกิจ นับเป็นการสูญเสียเปล่าทางการศึกษาทางหนึ่ง เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่จะเป็นผู้ใหญ่ที่ด้อยคุณภาพ เป็นผลให้การพัฒนาประเทศเป็นไปได้ช้า (อารี วัลยะเสวี, 2529; ภารดี เต็มเจริญ และเพ็ญศิริ น้อยพงษ์, 2527; กองโภชนาการ, 2535)

กระทรวงสาธารณสุขตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาทุพโภชนาการ จึงกำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหานี้ โดยเริ่มบรรจุแผนงานโภชนาการไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) จนถึงปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะลดความรุนแรงของภาวะทุพโภชนาการในประชากรกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ หญิงมีครรภ์ หญิงให้นมบุตร เด็กวัยก่อนเรียน และเด็กวัยเรียน โดยเฉพาะในเด็กวัยเรียนที่มีอายุ 6-19 ปี ให้มีการเจริญเติบโตสมวัยมีสัดส่วนที่เหมาะสม มีสมรรถภาพในการทำงานและเล่นกีฬา ซึ่งจะเป็นการพัฒนาคุณภาพของเด็กไทย ให้เจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสภาพร่างกายและจิตใจที่สมบูรณ์ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติต่อไปในอนาคต (กองโภชนาการ, 2535)

อย่างไรก็ดีแม้รัฐได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาทุพโภชนาการอย่างต่อเนื่อง แต่จากการศึกษาภาวะสุขภาพของเด็กวัยเรียนทั่วประเทศ ประจำปีการศึกษา 2537 พบว่าเด็กวัยเรียนยังคงประสบกับปัญหาทุพโภชนาการ โดยพบว่านักเรียนประถมศึกษามีน้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐาน เนื่องจากขาดโปรตีนและพลังงานร้อยละถึง 10.5 รองลงมาคือ นักเรียนก่อน

ประถมศึกษาร้อยละ 9.5 และนักเรียนมัธยมศึกษาร้อยละ 4.9 ตามลำดับ (กองอนามัยโรงเรียน, 2539) ซึ่งตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) กำหนดเป้าหมายให้นักเรียนทั่วประเทศ มีน้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐานไม่เกินร้อยละ 7

เมื่อพิจารณาภาวะสุขภาพของเด็กวัยเรียนแยกตามรายภาค พบว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีสภาพภูมิอากาศแห้งแล้ง ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีฐานะยากจน และเป็นพื้นที่ที่มีการอพยพแรงงานสูงนั้น เป็นภาคที่มีภาวะนักเรียนประถมศึกษา มีน้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐาน เนื่องจากการขาดโปรตีนและพลังงานสูงสุดคิดเป็นร้อยละ 12.12 รองลงมาคือภาคใต้ร้อยละ 11.6 ภาคเหนือร้อยละ 10.4 ภาคกลางร้อยละ 7.8 ตามลำดับ (กองอนามัยโรงเรียน, 2539)

การแก้ไขปัญหภาวะทุพโภชนาการนั้น จำเป็นต้องทราบสาเหตุของการเกิดภาวะดังกล่าว จากความรู้ทางวิชาการระบุว่า ภาวะทุพโภชนาการมีสาเหตุจากทั้งทางตรงและทางอ้อม สาเหตุทางตรง ได้แก่ การบริโภคอาหารที่ไม่เพียงพอต่อความต้องการของร่างกายหรือการที่ไม่สามารถดูดซึมสารอาหาร เพื่อนำไปหล่อเลี้ยงส่วนต่าง ๆ ของร่างกายได้อย่างเต็มที่ ซึ่งส่วนหนึ่งมีผลมาจากโรคติดเชื้อ เช่น โรคอุจจาระร่วง ที่ทำให้ร่างกายสูญเสียแร่ธาตุและพลังงาน รวมทั้งการดูดซึมของลำไส้ลดลง โรคพยาธิโดยเฉพาะการมีพยาธิหลายชนิดในร่างกาย ทำให้ขัดขวางการดูดซึมของลำไส้ ส่วนสาเหตุทางอ้อม ได้แก่ ปัญหาความยากจน ซึ่งทำให้ครอบครัวที่มีรายได้น้อยได้รับอาหารที่ไม่เพียงพอทั้งปริมาณและคุณค่า การขาดความรู้ด้านโภชนาการ รวมทั้งการมีพฤติกรรมบริโภคที่ไม่ถูกต้อง อันเนื่องมาจากความเชื่อเกี่ยวกับอาหาร เช่น อาหารแสลง และการรับประทานอาหารสุก ๆ ดิบ ๆ ประกอบกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้สตรีต้องออกไปทำงานนอกบ้าน การเตรียมและการจัดหาอาหารเน้นที่ความสะดวกรวดเร็ว จึงนิยมอาหารสำเร็จรูปและกึ่งสำเร็จรูปตามท้องตลาด รวมทั้งการโฆษณาประชาสัมพันธ์และรูปแบบการบรรจุผลิตภัณฑ์อาหารที่ทันสมัยสวยงาม ทำให้ได้รับอาหารซึ่งบางครั้งต้องคุณค่าทางโภชนาการแต่มีราคาแพง ซึ่งเป็นผลเสียต่อสุขภาพและสูญเสียเศรษฐกิจ นอกจากนี้ผลจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ทำให้มีการอพยพแรงงานจากชนบทสู่เมืองเพิ่มขึ้น เกิดการแตกสลายของครอบครัว ทั้งเด็กไว้ในความดูแลของผู้สูงอายุ ขาดการเอาใจใส่จากบิดามารดา (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์, 2529; สมใจ วิชัยดิษฐ์, 2529; ถ้วน ขาวหนู, 2534; ชุมน สุทธิปริยาศรี, 2538)

จากการทบทวนผลงานวิจัยเกี่ยวกับภาวะโภชนาการของเด็กชี้ให้เห็นว่า มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายปัจจัย อาทิเช่น จากการศึกษาในเด็กก่อนวัยเรียนพบว่า อายุของมารดาและของบุตร การศึกษาและอาชีพของมารดา รวมทั้งรายได้ของครอบครัว ล้วนมีผลต่อภาวะโภชนาการของเด็ก กล่าวคือ มารดาที่มีอายุน้อยมักขาดความพร้อม และประสบการณ์ในการดูแลบุตร บุตรที่มีอายุช่วง 1-5 ปี จะมีภาวะขาดอาหารมากกว่าวัยทารก ทั้งนี้เนื่องจากวัยนี้เป็นวัยที่เริ่มหย่านมมารดาและมารดาเริ่มตั้งครรภ์ใหม่ การดูแลบุตรจึงน้อยกว่าที่ควร

นอกจากนี้การที่มารดามีการศึกษาต่ำ ทำให้ไม่ทราบความรุนแรงของภาวะทุพโภชนาการ รวมทั้งการให้อาหารเสริมที่ถูกต้อง ในด้านอาชีพนั้นมารดาที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้างนอกบ้านตลอดทั้งวัน บุตรจะขาดการดูแลเอาใจใส่ ส่วนครอบครัวที่มีรายได้ต่ำ และมีจำนวนสมาชิกในครอบครัวมาก จะไม่สามารถซื้อหาอาหาร ที่มีคุณค่าต่อร่างกายมาบริโภค ได้อย่างเพียงพอ (อารี วัลยะเสวี, 2529; พรพิรุณ สันติวงศ์, 2534; วันเพ็ญ รัตมีโสภภาพร, 2537; ประยงค์ ลิ้มตระกูล, 2521; สว่างจิตร์ กุฑริญรัตน์, 2534; สุกัญญา ภิญโญวิริยะกุล, 2527; นฤธินีภรณ์ ยวนานนท์, 2537)

อย่างไรก็ตามการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาทุพโภชนาการในเด็กวัยเรียน สำหรับประเทศไทย ยังมีการศึกษาวิจัยกันน้อย และส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในกลุ่มวัยก่อนเรียน ในกลุ่มเด็กวัยเรียนนั้น เป็นเพียงการสำรวจจำนวนมือของการรับประทานอาหาร พฤติกรรมการบริโภคอาหาร รวมทั้งการเฝ้าระวังภาวะโภชนาการโดยการชั่งน้ำหนักวัดส่วนสูงของเด็กนักเรียนเท่านั้น

เมื่อปัญหาทุพโภชนาการในเด็กนักเรียนยังเป็นปัญหาสาธารณสุขที่สำคัญ โดยเฉพาะในกลุ่มนักเรียนประถมศึกษา ดังจะเห็นได้จากข้อมูลภาวะทุพโภชนาการที่ชี้ชัดว่า นักเรียนกลุ่มนี้มีภาวะน้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์ สูงกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้ในอัตราที่สูงดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ประกอบกับงานวิจัยยังมีจำกัด ดังนั้น จึงควรมีการวิจัยเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับภาวะทุพโภชนาการของเด็กนักเรียนประถมศึกษาเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะเกี่ยวกับสาเหตุของปัญหาทุพโภชนาการทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อจะได้ข้อมูลที่เพียงพอในการนำไปใช้ประโยชน์ ในการแก้ไขปัญหามานานดังกล่าว ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาสาธารณสุขที่สำคัญ และเป็นการพัฒนาประเทศในอีกทางหนึ่ง

จากการสำรวจภาวะโภชนาการของเด็กนักเรียนประถมศึกษาทั่วทั้งจังหวัดขอนแก่น ในเดือนกันยายน 2538 โดยสำรวจเด็กนักเรียนทั้งหมด 99,297 คน พบว่ามีเด็กนักเรียนที่มีน้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐาน จำนวน 18,750 คน คิดเป็นร้อยละ 18.83 (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดขอนแก่น, 2539) ตัวเลขดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าปัญหาทุพโภชนาการในเด็กนักเรียนกลุ่มนี้ยังเป็นปัญหาสาธารณสุขที่สำคัญของจังหวัดขอนแก่น โดยเฉพาะพื้นที่อำเภอพลที่ประสบปัญหาความแห้งแล้งติดต่อกันมาเป็นเวลาหลายปี และจากการสำรวจพบว่าเด็กนักเรียนประถมศึกษาถึงร้อยละ 21.93 ที่มีน้ำหนักต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐาน (โรงพยาบาลพล, 2539) ตัวเลข ดังกล่าวถือว่าอยู่ในเกณฑ์ที่สูงมาก สมควรได้รับการแก้ไขและบรรเทาความรุนแรงให้ลดลง

ดังนั้นผู้วิจัยในฐานะที่เป็นบุคลากรด้านสาธารณสุข ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการดูแลสุขภาพอนามัยของเด็กนักเรียนในเขตจังหวัดขอนแก่น จึงสนใจที่จะศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อภาวะโภชนาการของเด็กนักเรียนประถมศึกษา ในเขตอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น เพื่อนำข้อมูลมาเป็นประโยชน์ในการวางแผนแก้ไขปัญหามานานของเด็กนักเรียนประถมศึกษา

ซึ่งเป็นการพัฒนาเด็กไทยให้เจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพ อันจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติต่อไปในอนาคต

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาคูณลักษณะส่วนบุคคล คุณลักษณะด้านครอบครัว คุณลักษณะบริโภคนิสัย สภาพแวดล้อมทางสังคม และภาวะโภชนาการของเด็กนักเรียนประถมศึกษา ในเขตอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น

1.2.2 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับภาวะโภชนาการของเด็กนักเรียนประถมศึกษา ในเขตอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น

1.2.3 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อภาวะโภชนาการของเด็กนักเรียนประถมศึกษา ในเขตอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.3.1 ทราบถึงคุณลักษณะส่วนบุคคล คุณลักษณะด้านครอบครัว คุณลักษณะด้านบริโภคนิสัย สภาพแวดล้อมทางสังคม และภาวะโภชนาการเด็กนักเรียนประถมศึกษา ในเขตอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น

1.3.2 ทราบถึงปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ และปัจจัยที่มีผลต่อภาวะโภชนาการของเด็กนักเรียนประถมศึกษา ในเขตอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น ซึ่งจะเป็นประโยชน์สำหรับหน่วยงานในการนำข้อมูลจากการค้นพบครั้งนี้ ไปวางแผนแก้ไขปัญหาทุพโภชนาการ ในพื้นที่ให้ลดน้อยลงและหมดสิ้นไปในที่สุด

1.3.3 เพื่อกระตุ้นเตือนให้บุคลากรที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ นักเรียน ครู ผู้ปกครอง บุคลากรทางด้านสาธารณสุข ได้เห็นความสำคัญของปัญหาทุพโภชนาการ ในเด็กนักเรียนประถมศึกษา

1.3.4 เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับภาวะโภชนาการของเด็กนักเรียนประถมศึกษา และประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปัญหาทุพโภชนาการต่อไป

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาถึงปัจจัยบางประการ ที่มีผลต่อภาวะโภชนาการในเด็กนักเรียนประถมศึกษา ซึ่งประกอบด้วย ปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยด้านครอบครัว ปัจจัยด้านบริโภคนิสัย และปัจจัยสภาพแวดล้อมทางสังคม โดยศึกษาเฉพาะกรณีนักเรียนประถมศึกษา

ปีที่ 4-6 ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น เนื่องจากนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 ของทุกโรงเรียนในสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอพล ได้รับอาหารเสริม (นม) ทุกวัน ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อภาวะโภชนาการของเด็กนักเรียน รวมทั้งความพร้อมในการให้ข้อมูลของเด็กนักเรียนประถมศึกษาปีที่ 1-3 ยังไม่เพียงพอในการให้รายละเอียด ดังนั้นผู้วิจัยจึงศึกษาในนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6 รวมทั้งศึกษาเฉพาะเด็กนักเรียนที่มีภาวะโภชนาการปกติและภาวะขาดสารอาหาร

1.5 ข้อตกลงเบื้องต้น

ภาวะโภชนาการของนักเรียนประถมศึกษา ประเมินโดยการวัดสัดส่วนของร่างกาย (Anthropometric Assessment) ซึ่งเป็นการตรวจวัดความเจริญเติบโตของร่างกาย โดยใช้ค่าน้ำหนักต่ออายุเป็นตัวบ่งชี้ เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่ไวต่อการขาดสารอาหาร รวมทั้งการเจ็บป่วย

1.6 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

1.6.1 ภาวะโภชนาการ หมายถึง สภาวะสุขภาพทางร่างกายของเด็กนักเรียน ซึ่งมีผลมาจากการได้รับสารอาหารที่รับประทาน ซึ่งสามารถประเมินได้จากการวัดสัดส่วนการเจริญเติบโตของร่างกาย โดยใช้ค่าน้ำหนักต่ออายุเป็นตัวบ่งชี้ เทียบเกณฑ์มาตรฐานของกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข พ.ศ. 2530 โดยใช้โปรแกรม Student Database ประเมินเป็น 2 ลักษณะคือ 1) ภาวะโภชนาการปกติ 2) ภาวะขาดสารอาหาร ดังนี้

1.6.1.1 ภาวะโภชนาการปกติ ประเมินได้จาก การที่นักเรียนมีน้ำหนักต่ออายุตั้งแต่เปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 10 ขึ้นไป

1.6.1.2 ภาวะขาดสารอาหาร ประเมินได้จาก การที่นักเรียนมีน้ำหนักต่ออายุต่ำกว่าเปอร์เซ็นต์ไทล์ที่ 10

1.6.2 ปัจจัยส่วนบุคคล หมายถึง คุณลักษณะของนักเรียน ได้แก่ เพศ อายุ ความรู้ด้านโภชนาการ ประวัติการเจ็บป่วย

1.6.2.1 ความรู้ด้านโภชนาการ หมายถึง การระลึกในข้อเท็จจริง กฎเกณฑ์ ข้อมูล ซึ่งเกิดจากการจำได้ การเข้าใจ เกี่ยวกับความสำคัญของอาหาร ประเภทและคุณค่าของอาหาร โรคขาดสารอาหาร และการปฏิบัติตนในเรื่องการรับประทานอาหาร

1.6.3 ปัจจัยด้านครอบครัว หมายถึง คุณลักษณะด้านครอบครัวของนักเรียน ได้แก่ ระดับการศึกษาของบิดาและมารดา รายได้ของครอบครัว ขนาดของครอบครัว อาชีพของบิดาและมารดา การย้ายถิ่นของบิดาและ/หรือมารดา

1.6.4 ปัจจัยด้านบริโภคนิสัย หมายถึง พฤติกรรมการรับประทานอาหารของนักเรียน ประกอบด้วย การบริโภคอาหาร ความชอบอาหาร ความเชื่อเกี่ยวกับอาหาร และจำนวนมื้อในการรับประทานอาหารใน 1 วัน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.6.4.1 การบริโภคอาหาร หมายถึง ความถี่ของการรับประทานอาหาร ใน 1 สัปดาห์ โดยแบ่งประเภทอาหารดังนี้ (1) หมูเนื้อสัตว์ ไข่ นม ถั่วเมล็ด และผลิตภัณฑ์ (2) หมูข้าว แป้ง น้ำตาล ผัก ผลไม้ และผลิตภัณฑ์ (3) หมูผักใบเขียวและผักชนิดต่างๆ (4) หมูผลไม้ต่างๆ (5) หมูไขมันจากพืช และสัตว์

1.6.4.2 ความชอบอาหาร หมายถึง การบอกความรู้สึกของนักเรียนที่มีต่ออาหารต่าง ๆ โดยแบ่งประเภทอาหารออกเป็น 5 หมู่

1.6.4.3 ความเชื่อเกี่ยวกับอาหาร หมายถึง การบอกความคิดเห็นที่มีต่ออาหารชนิดต่างๆ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดต่อๆมา และมีแนวโน้มให้ประพฤติตามความคิดเห็น

1.6.4.4 จำนวนมื้อที่รับประทานอาหารใน 1 วัน หมายถึง การรับประทานอาหารใน 1 วัน ซึ่งประกอบด้วย อาหารเช้า อาหารกลางวัน อาหารเย็น

1.6.5 ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมทางสังคม หมายถึง การได้รับอิทธิพลจากกลุ่มทางสังคม ประกอบด้วย อิทธิพลจากครอบครัว อิทธิพลจากครู อิทธิพลจากเพื่อน และอิทธิพลจากสื่อมวลชน

1.6.5.1 อิทธิพลจากครอบครัว หมายถึง การปฏิบัติตามเกี่ยวกับการรับประทานอาหารที่ถูกต้องตามหลักโภชนาการของนักเรียน โดยมีแบบอย่างจากบิดา มารดา ผู้ปกครอง และสมาชิกในครอบครัว

1.6.5.2 อิทธิพลจากครู หมายถึง การปฏิบัติตามเกี่ยวกับการรับประทานอาหารที่ถูกต้องตามหลักโภชนาการของนักเรียน โดยมีแบบอย่างจากครู

1.6.5.3 อิทธิพลจากเพื่อน หมายถึง การปฏิบัติตามเกี่ยวกับการรับประทานอาหารที่ถูกต้องตามหลักโภชนาการของนักเรียน โดยมีแบบอย่างจากเพื่อน

1.6.5.4 อิทธิพลจากสื่อมวลชน หมายถึง การปฏิบัติตามเกี่ยวกับการรับประทานอาหารที่ถูกต้องตามหลักโภชนาการของนักเรียน โดยมีแบบอย่างจากสื่อมวลชน